

ОСНОВНІ ПЕРЕВАГИ РОЗВИТКУ ВЕЛИКИХ ПІДПРИЄМСТВ В АГРОБІЗНЕСІ

Чорна Н.П.

Розглянуто переваги розвитку великотоварного виробництва в агробізнесі України. Виявлено причину низької економічної ефективності в малих сільськогосподарських підприємствах. Проаналізовано сучасний стан аграрного бізнесу, виявлено проблеми та запропоновано шляхи їх вирішення. Наведено приклад інтеграційної моделі розвитку агропродовольчого виробництва. Обґрунтовано неминучість державної підтримки агропромислового підкомплексу, розвитку кооперативних відносин між сільським господарством та переробною промисловістю.

Кількість бібліографічних посилань – 10, мова – українська.

Ключові слова: аграрний бізнес, сільське господарство, агропродовольчий сектор, великотоварні підприємства, малі підприємства, інтеграція, кооперація, інноваційний розвиток, державна підтримка.

ВСТУП

Одним з основних напрямів забезпечення високоефективного господарювання в АПК є трансформація економічних відносин і розвиток різних форм господарювання, серед яких найважливішим є формування відносин власності на принципово новій основі. Багатоукладність господарювання належить до важливих принципів аграрної політики в Україні, є невід'ємною частиною глибоких соціально-економічних перетворень на селі. Вона відображає рівноправний розвиток різних типів власності - приватної і суспільної, з яких модифікуються певні форми, створюються відповідні підприємницькі структури.

Для забезпечення ефективного розвитку агропродовольчого сектору та конкурентоспроможності його продукції повинні функціонувати тільки такі організаційно-правові форми підприємницьких структур, які зможуть досягнути успіху як на національному, так і на світовому рівнях.

Теоретико-методологічні аспекти механізму реформування АПК, становлення нових організаційно-правових форм підприємницьких структур в сільському господарстві, формування різноукладності розглянуті в працях В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдуцького, О.Д. Гудзинського, Д.П. Доманчука, Т.Г. Дудара, С.Л. Дусановського, М.В. Зубця, І.І. Лукінова, П.М. Макаренка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, Д.В. Прегейра, В.П. Рябокона, П.Т. Саблука, А.М. Стельмашука, М.М. Федорова, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина.

У зв'язку зі змінами, що відбулися в сільськогосподарському виробництві у контексті

аграрної реформи, виникають нові аспекти дослідження проблеми. Це, перш за все, стосується різних напрямів, пов'язаних з підвищенням ефективності аграрного бізнесу, вдосконалення організації виробництва, пошуку нових, прогресивних моделей агроформувань, раціональних виробничих структур. Необхідність і практична значущість вирішення проблеми підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери й визначає актуальність наукового дослідження.

Основними завданнями статті є дослідження основних переваг ефективного функціонування великих підприємств в аграрному бізнесі, визначення перспектив розвитку сільського господарства шляхом організації оптимальних організаційно-правових форм господарювання.

1 СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

За період формування багатоукладної економіки відбулося значне зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, показників її якості та ефективності агропродовольчого сектору в цілому. Виробництво аграрної продукції сільськогосподарськими підприємствами в Україні в 2007 році порівняно з 1990 роком становило 35%, продукції рослинництва відповідно – 41,4%, продукції тваринництва – 28,8%.

Скорочення виробництва продукції сільського господарства відбулося через несприятливість різних факторів, основними з яких є наступні:

- відсутність ефективної державної аграрної політики, яка б підтримувала сільськогосподарських товаровиробників;
- диспаритет цін на продукцію промисловості і сільського господарства;

- недотримання своєчасності та послідовності виконання технологічних операцій вирощування культур;

- важкий фінансовий стан аграрних формувань, який негативно позначається на забезпеченні їх технікою, паливно-мастильними матеріалами, запасними частинами, насінням, отрутохімікатами;

- низький рівень менеджменту та маркетингу, направлений на підвищення конкурентоспроможності продукції.

Найбільше кризова ситуація спостерігається на сьогодні в тваринництві України. В усьому світі сільське господарство в цілому і, тваринництво зокрема, отримує з державного бюджету дотації, пільги в оподаткуванні, кредитуванні. На належному рівні зарубіжні держави проводять і цінову політику. Історично так склалося, що методи державної підтримки аграрного сектора економіки в розвинених країнах мають свої особливості у США, Західній Європі, Японії та інших країнах. Наприклад, у США цінова підтримка базується на формулі «паритетної ціни». Паритетна ціна трактується як «справедлива ціна», яку отримують сільськогосподарські товаровиробники за продану продукцію відносно цін, які вони змушені платити за товари і послуги постачальників.

Таким чином, ринкова ціна орієнтується на ціну підтримки і не може впасти нижче рівня позичкового тарифу, тому підтримувані ціни діють як мінімальні в умовах ринку. Оскільки метою встановлення таких цін є досягнення цінового паритету між сільським господарством та галузями, що його забезпечують, такі ціни перевищують ціни рівноваги.

Існує багато причин кризового становища в сільському господарстві. Однією з них, на нашу думку, вважається посилений розвиток на початку реформування аграрної економіки малих підприємств. Як свідчить досвід, дрібнотоварне виробництво в аграрній сфері економіки показало свої значні мінуси. Причиною цього стала низька платоспроможність малих підприємств, що вплинула на: недотримання агротехнічних вимог вирощування культур, значний фізичний та моральний знос техніко-технологічного обладнання, неможливість застосування передових досягнень науки та техніки у виробництві і т.д. Виробництво сільськогосподарської продукції ані в особистих підсобних, ані в дрібних фермерських господарствах не може бути прибутковим.

На сьогодні більшість підприємств аграрного бізнесу перестали займатися тваринництвом. Причиною цього є насамперед несприятлива державна політика в даній галузі, а також незначний обсяг сільськогосподарських угідь в господарствах, що не дає можливість забезпечити ефективний розвиток кормової бази. В той же час численними науково-практичними дослідженнями доведено, що раціональна організація сільськогосподарського виробництва потребує обов'язкового поєднання рослинництва і тваринництва. А це можливо тільки в рамках великотоварних підприємств, які можуть мати ефективну власну систему сталого кормовиробництва та відтворення поголів'я. В кризових умовах, коли

ціни на мінеральні добрива постійно зростають, аграрні формування зможуть використовувати безплатну органіку в рослинництві.

Як свідчить практика, в умовах розвитку великого бізнесу, порівняно з малим, найповніше використовується синергетичний ефект за рахунок поєднання великого, середнього та малого виробництва в єдиній системі господарювання. Великотоварне виробництво забезпечує вищий рівень продуктивності праці та ефективності використання матеріальних ресурсів, а тому повинно розвиватися прискореними темпами.

В сільському господарстві час виробництва перевищує робочий період, що зумовлює сезонність у використанні робочої сили, матеріально-технічних ресурсів, в надходженні продукції, грошових коштів. В дрібних сільськогосподарських підприємствах це вимагає вищої фондоозброєності та фондозабезпеченості, що в кінцевому негативно впливає на собівартість продукції. Використання ж техніки на принципах оренди на 12 – 14% менш ефективно, ніж у власників техніки. А тому інтенсифікація виробництва є результативнішою у великих аграрних формуваннях, які мають власні засоби виробництва.

Загальновідомо, що малий бізнес порівняно з великим є більш гнучким у застосуванні інноваційних розробок. Однак для впровадження інновацій у виробництво потрібні значні кошти, і тому малі сільськогосподарські підприємства є тут винятком через брак фінансових ресурсів. Тільки великі підприємства можуть в повній мірі використати досягнення НТП в рамках всіх його складових: біологічних, технічних, технологічних, екологічних, економічних, соціальних, інформаційних.

Світова практика переконливо доводить про переваги крупнотоварного виробництва над дрібним. А тому в сучасних умовах чільне місце відводиться комплексній проблемі – визначитися з формами організації великотоварного виробництва. Сьогодні стає очевидним, що формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва повинно будуватися на інтеграційній основі.

2 ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АСОЦІЙОВАНИХ ФОРМ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Кластерна організація розвитку агропромислового виробництва передбачає концентрацію та спеціалізацію з формуванням на території замкнутих циклів «виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоративізації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості.

З економічної точки зору кооперація - це процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних

соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише за допомогою групових дій.

Особиста матеріальна заінтересованість окремих власників, інтегрованих в кооператив, перетворюється в колективну матеріальну заінтересованість в успішності ведення бізнесу. Наявність такої заінтересованості не тільки значно зміцнює суттєвий для кооперативної організації елемент особистого взаємозв'язку членів з кооперативом, із процесом здійснюваної ним господарської діяльності, але й робить необхідним постійний контроль за станом усіх справ зі сторони членів кооперативу. Це проявляється в особистій участі членів в управлінні підприємством через такі органи самоврядування, як загальні збори, збори уповноважених. Участь у прийнятті господарських рішень, пов'язаних з функціонуванням кооперативу, і контроль за їх виконанням можливі лише за наявності особистого інтересу. Таким чином, в основі виникнення кооперативних об'єднань у сфері економіки лежить особистий матеріальний інтерес особи в діяльності кожного кооперативу.

Безпосередньою метою діяльності кооперативів, як асоційованих форм аграрного бізнесу, є забезпечення відповідних переваг (економія засобів, зусиль, часу) своїм членам шляхом об'єднання окремих господарських функцій в організації. Передача частини таких функцій кооперативу об'єктивно приводить до того, що матеріальні блага і послуги утворюються в результаті спільного ведення господарства, розподіляються між членами у відповідності зі ступенем перенесення своїх господарських функцій на кооператив.

Отже, розвиток виробництва для товаровиробника закономірно стає альтернативою успішній ринковій діяльності, яка врешті визначає ефективність усього господарювання. Проблему поєднання виробничої і ринкової діяльності можна вирішити трьома шляхами.

Перший - досягти таких розмірів виробництва, що дадуть змогу утримувати власні спеціалізовані служби постачання і мережі збуту продукції, переробні, торгові та інші дочірні підприємства, як це роблять великі корпоративізовані ферми у розвинутих країнах.

Другий шлях пошуку можливості поєднання виробничої і ринкової діяльності — це користування послугами ринкових посередників, які надали б допомогу або навіть виконали згадані господарські функції.

Третій шлях, за допомогою якого сільськогосподарські товаровиробники можуть не лише забезпечити гармонію виробничої і ринкової діяльності, але й стати рівноправними, конкурентоспроможними учасниками ринкових відносин, - це шлях вертикальної інтеграції, тобто об'єднання їх зусиль з метою просування в суміжні з сільськогосподарським виробництвом сфери діяльності для забезпечення контролю за рухом створеної у власному господарстві продукції й

отримання від цього відповідного зиску. Отже, найперша і чи не найголовніша мета таких групових дій сільськогосподарських товаровиробників у ринкових умовах полягає у протистоянні посередницькому бізнесу, що практично було і є їх критичною детермінантою.

Кооперативи є асоційованою формою бізнесу, але вони принципово відрізняються від корпорацій (табл. 1).

При збереженні незалежності безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських кооперативах досягається високий рівень вертикальної агропромислової інтеграції. Внутрішні зв'язки між членами кооперативів, їх спілок і центрів поступово втрачають первинний комерційний зміст, залишаючись ринковими лише за формою, все більше переважають довгострокові, планомірні, договірні відносини. За кооперативною вертикаллю широко використовуються контракти, в яких зазначаються кількість, якість, строки, умови доставки продукції, передбачаються жорсткі санкції за недотримання договорів.

Агропромислова інтеграція – посилення виробничо-технологічних зв'язків і органічне поєднання сільського господарства і галузей промисловості, транспорту, торгівлі тощо, які обслуговують сільське господарство, постачають ресурси і доводять його продукцію до споживача [5, С. 23].

Яскравим прикладом інтеграційної моделі розвитку агропродовольчого виробництва є Група компаній Мрія, яка розпочала господарську діяльність, як селянсько-фермерське науково-виробниче господарство, отримавши в 1992 році в користування землі з фонду держрезерву Тернопільського місцевого господарства. Площа ріллі становила лише 50 гектарів. Починаючи з 1997 року площа ріллі збільшувалася за рахунок оренди земельних паїв, а на початок 2009 року складає близько 200 тис. гектарів. Підприємства Групи компаній Мрія вирощують озиму та яру пшеницю, ріпак, ячмінь, горох, сою, кукурудзу, гречку, картоплю й цукрові буряки. З 2001 року компанія є елітгоспом по вирощуванні насіння картоплі і зернових культур. Крім того господарство займається тваринництвом (в тому числі рибальством, бджільництвом), садівництвом, реалізує саджанці чорної смородини і полуниці, підшепи яблуні та груші.

Група компаній Мрія щорічно бере участь у всеукраїнських та міжнародних агропромислових виставках, конференціях, що дає змогу розширити коло своїх клієнтів та постачальників, збільшує можливість отримання нових цікавих виробничих пропозицій. Форма власності в підприємстві, що входять в об'єднання, приватна, майно належить його членам на праві спільної сумісної власності. Група компаній Мрія функціонує на умовах самокупності і самофінансування.

Таблиця 1 Відмінності між кооперативом і корпорацією в сфері аграрного бізнесу

Відмінності	Корпорація	Кооператив
Мета діяльності	1. Отримання прибутку для інвесторів. Підвищення курсу акцій. 2. Задовольняти потреби інвесторів.	1. Максимізація чистого прибутку членів, які користуються послугами кооперативу. 2. Задовольняти потреби членів.
Організація	1. Власником може бути будь-яка особа (крім ЗАТ). 2. Організовується і перебуває у власності інвесторів. 3. Акції продаються на біржах та позабіржовому ринку.	1. Організується в рамках спільних інтересів членів. 2. Організується і перебуває у власності членів-клієнтів. 3. Немає відкритого продажу акцій.
Контроль	1. Здійснюється інвесторами. Політика фірми формується акціонерами і директорами. Право голосу пропорційне частці в акціонерному капіталі. 2. Допускається голосування за дорученням.	1. Здійснюється членами-клієнтами. Політика формується членами і директорами. Голосування за принципом один член - один голос, або пропорційно розміру вкладу. У федераціях кооперативів право голосу первинних кооперативів пропорційне числу їх членів або обсягу операцій, що проводяться через центральне об'єднання. 2. Голосування за дорученнями, як правило, не допускається. Існує демократичний контроль.
Джерела прибутку	1. Інвестори. 2. Успішна виробнича діяльність; реінвестування всього або частини прибутку.	1. Переважно члени-клієнти. 2. Чисті надходження від успішної виробничої чи комерційної діяльності, реінвестування всієї або частини економії.
Розподіл прибутку	1. Між акціонерами пропорційно кількості акцій. 2. Розмір дивідендів не обмежений.	1. Клієнтам пропорційно обсягу їх операцій. 2. Дивіденди, як правило, не виплачуються або мінімальні.

Господарські методи	1. Клієнтом може бути будь-хто. 2. Головний інтерес у виробничій і комерційній ефективності.	1. Послуги надаються переважно членам. 2. Головний інтерес у задоволенні інтересів членів.
Оподаткування.	Наявність подвійного оподаткування.	1. Як правило, оподатковуються лише доходи членів від спільної діяльності. 2. Значна кількість пільг.

Основні напрямки діяльності Групи компаній Мрія:

1. Організація сільськогосподарського виробництва та реалізація виробленої продукції. Оренда землі, земельних та майнових паїв.

2. Переробка сільськогосподарської продукції, як власного виробництва, так і придбанної.

3. Торгово-посередницька діяльність, оптова і роздрібна торгівля товарами власного виробництва, комерційна та комісійна торгівля.

4. Надання матеріально-технічної і агросервісної допомоги та посередницьких послуг приватним власникам, т.ч. фермерам, іншим юридичним і фізичним особам, як правило, на селі.

Сьогодні підприємства Групи компаній Мрія мають структурні підрозділи в Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській областях. Також у групі компаній Мрія виділяють такий окремий напрямок - Мрія «Цукровий Холдинг», куди входять шість цукрових заводів.

Отже, Група компаній Мрія – вертикально інтегрований агропромисловий холдинг, в якому функціонують компанії, що займаються вирощуванням, збором, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції, виробництвом та продажем цукру, наданням агросервісних послуг.

Варто зазначити, що агрохолдинги мають ряд принципово важливих переваг перед іншими формами господарювання на селі. Однією з найістотніших таких переваг є те, що в них досягається реальна інтеграція сільськогосподарського, переробного виробництва та торгівлі. Тут, зокрема, відбувається внутрішня реалізація сільськогосподарської продукції, а нерідко й ресурсів. Сільськогосподарська сировина з філій направляється на власні переробні підприємства, а від них, але вже у формі кінцевого продукту споживання – в торговельну мережу. За такої внутрішньофірмової збутової політики і маркетингу зникає багато посередників, отже, збільшуються доходи агрохолдингів. Тому закономірно, що більшість агрохолдингів забезпечують вищу орендну плату і заробітну плату працівникам, ведуть виробництво значно ефективніше порівняно з іншими формами господарювання на селі.

Реальна агропромислова інтеграція, що досягається в агрохолдингах, істотно на якісному рівні відрізняється від такого ж типу інтеграції, притаманної тим аграрним підприємствам, які

побудували малопотужні переробні цехи без глибокої переробки сільськогосподарської сировини. Причина - в агрохолдингах здійснюється великомасштабне сільськогосподарське і промислово-переробне виробництво, а тому вони мають змогу скористатись його перевагами і отримати економічну вигоду від ефекту масштабу. Адже великі масштаби виробництва дозволяють застосовувати сучасну високопродуктивну техніку та новітні технології і завдяки цьому істотно підвищувати продуктивність ресурсів, знижувати витрати на одиницю продукції, а отже, підвищити ефективність виробництва.

Важливим аспектом діяльності агрохолдингів є їх можливість щодо забезпечення необхідної якості сільськогосподарської та харчової продукції. Вхід України до СОТ, вихід на ринки ЄС вимагають дотримання певних стандартів якості продукції. На жаль таких стандартів досить важко дотримуватися невеликим та дрібним сільськогосподарським виробникам і переробним підприємствам, не говорячи вже про домогосподарства населення, частка яких у виробництві окремих видів продукції сягає 70-90% (молоко, овочі, картопля). Завдяки застосуванню новітніх технологій у виробництві та переробці продукції сільського господарства, можливостей контролю за дотриманням технології на всіх її етапах, запровадженню необхідних стандартів якості, агрохолдинги мають безперечні конкурентні переваги порівняно з іншими формами ведення агробізнесу.

Агрохолдинги займаються, як правило, трьома видами діяльності: сільськогосподарським виробництвом, переробкою аграрної сировини та торгівлею кінцевими продуктами харчування. Тут характерні відповідні фінансові потоки, які в інтересах гармонійного розвитку можуть бути сконцентровані і направлені на ті сфери діяльності, які вимагають прискореного розвитку в коротко- або довгостроковому періоді. Тобто, мова йде за реальну можливість агрохолдингів оптимізувати фінансові потоки, що значно важче досягнути в умовах відокремленого функціонування аграрного, переробного виробництва і торгівлі.

Відомо, що аграрне виробництво має сезонний характер, оборот коштів тут значно нижчий ніж у інших галузях економіки. Тому для сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств проблема фінансових ресурсів є однією з головних. Власних фінансових ресурсів у них недостатньо, кредити банків дорогі, та й банки кредитують їх не охоче з огляду на високий ризик такого кредитування. Агрохолдинги ж крім власних фінансових ресурсів використовують кошти компаній засновників, які у багатьох випадках мають власні банки, залучають іноземні інвестиції, зокрема кошти офшорних компаній, та дешеві кредити закордонних банків.

Сучасний стан сільськогосподарського виробництва характеризується впровадженням наукомістких технологій, зокрема, біотехнологій, вдосконаленням і підвищенням продуктивних та якісних характеристик рослин і тварин, гарантуванням якості і безпеки продовольчих товарів,

забезпеченням екологічної рівноваги у розвитку сільського господарства та його впливу на довкілля. А тому розвиток агробізнесу визначатимуть не стільки традиційні фактори (земля, капітал), скільки реальні можливості швидкої та ефективною реалізації досягнень науково-технічного прогресу. Аграрне виробництво стає наукомісткою галуззю, де використовуються високопродуктивна, дорога та складна в обслуговуванні техніка і обладнання. Концентрація та інтеграція агробізнесу, тобто створення агрохолдингів, вимагають застосування сучасного менеджменту на всіх рівнях управління. Тільки це дасть змогу реалізувати переваги великомасштабного агропромислового виробництва, тобто отримати ефект масштабу.

ВИСНОВКИ

Таким чином, великотоварні сільськогосподарські підприємства в Україні мають представляти аграрне виробництво, як на національному, так і на світовому рівнях. В свою чергу держава повинна сприяти розвитку таких агроформувань.

Аграрно-промислові об'єднання є вищою формою інтеграції сільськогосподарського і промислового виробництва в більш крупних масштабах на основі спеціалізації господарств, концентрації виробництва і кооперування, вони необхідні в таких галузях, які потребують потужної сировинної зони. Це буде вже нова організаційна форма управління виробництва, яка поєднає в єдиний технологічний комплекс вирощування сільськогосподарських культур, їх переробку, зберігання, використання відходів виробництва.

Отже, можна стверджувати, що агрохолдинги мають кращий доступ до фінансових ресурсів, що дає їм можливість впроваджувати сучасні технології на всіх стадіях виробничого процесу – від сільського господарства до торговельних мереж продуктами харчування. Цей чинник є їх безперечною конкурентною перевагою перед іншими формами ведення аграрного бізнесу.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амбросов В.Я., Маренич Т.Г. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій // Економіка АПК. - 2007. — №6. — С. 15—18.
2. Андрійчук В.Г., Зубець М.В., Юрчишин В.В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. — К.: Аграрна наука, 2005. — 140с.
3. Андрійчук В.Г., Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: Монографія. — Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. — 216с.
4. Дем'яненко С.І. Аграрна реформа в Україні: генезис, процес та перспективи. Львівський державний аграрний університет. Львів, 200., - 233с.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видав. центр “Академія”, 2000. — 864с.
6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2 / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видав. центр “Академія”, 2001. — 848с.
7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видав. центр “Академія”, 2002. — 952с.
8. Мельник Ю.Ф., Саблук П.Т. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку // Економіка АПК. — 2009. - №1. — С.3 – 15.
9. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора. — К.: Фенікс, 2004. — 280с.
10. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період // Економіка АПК. — 2008. — №4. — С.19—37.